

אליהו קוטי זלינגר

למרות הכל...

תנועות הנוער החלוציות בגרמניה

בשנים 1933 - 1943

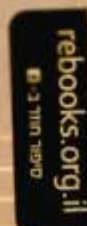

מכון ליאו בק

ידי עירי

הוצא

יום מופנת אליהם שאלות השלטונות, מהו קצב ההתקדמות של מאמצי הפזרה. הוא מוסיף ואומר, כי לראובנו הרב יש קושי עצום להגיע לעלייה ב' וכל חוות הכשרה חדשות לא יוכלו השליחים לקיים את פעילותם. בינתיים מצלים את הזמן לפעולה לימודית אינטנסיבית.⁽¹⁰¹⁾

התקופה האחרונה עד פרוץ המלחמה באחד בספטמבר 1939

התקופה האחרונה שלפני פרוץ המלחמה הצטיינה באי-שקט מתמיד לגבי עתידו הקרוב של הנער היהודי, אפשרויות ההצלה היו רחוקות מלספק את הצורך ביציאה מהירה. אמנם החיים האינטנסיביים של קבוצות ההכשרה איפשרו מידה של התנתקות מן הסביבה העוינת, אך לא יכלו להטעות איש בברעם בטול הסיכויים של היהודים. החיים התנהלו כבנוה מידבר, בתוך בועת סבון שהיחה עלולה להתפוצץ בכל רגע.

השליחים חשו היטב, אולי אפילו שלא במודע, את רצינות המצב בעתיד הקרוב ביותר, אף על פי כן עלה בידם להחזיר את הרצון להצלה גם לליבויהם של ראשי התנועות, וכך יכלו גם חברים אלה לחזק את התקווה לעתיד טוב יותר בקרב חברי תנועתם. כך נודע לנו ממכתב שכתב פינז גינסבורג לחברי התנועה תנועתו בארץ, שורה אשורוביץ ואידלסון.⁽¹⁰²⁾

במכתב זה אנו מבחינים בבירור בנימה הפסימית לגבי תכליתה ותועלתה של העזרה הממשית, שהם יכלו להושיט לאנשי חוות ההכשרה.

בדין וחשבון שהגיש הממונה על ההכשרה המקצועית מטעם "הנציגות הארצית של יהודי גרמניה" לאדלר רודל (נציג המחלקה הגרמנית של הסוכנות היהודית בלונדון), מיום 19 ביולי 1939, הוא מנה 21 נקודות הכשרה וכן את מיספרי חבריהן:

100 Ahlem
80 Ahrendorf
40 Blankenese, Altona
93 Ellgut
60 Frankfurt a. Main
53 Gehringsdorf

108 Gross Breesen
50 Havelberg
60 Jessen
20 Lobitten
135 Neuendorf
100 Paderborn
45 Polenzwerder
42 Rissen
104 Schniebinchen
40 Skaby
80 Steckelsdorf
60 Urfeld
40 Weissensee, Berlin
23 Wilhelmshöhe
225 Winkel

בסך הכל בהכשרה חקלאית - 1553 חברים, לזה יש להוסיף = 370 בהכשרה במשק בית, ו-1500 במשקי בית פרטיים. בסך הכל בהכנה לעלייה (בהכשרה מקצועית): 3429.⁽¹⁰³⁾

מיספרים אלה מוכיחים כי גם אחרי המיפקד של מאי 1939 הורחבו הכשרות ההכשרה הקיימות והוקמו הכשרות חדשות, ועובדה זו העניקה משמעות לעבודתם של השליחים וראשי התנועות.

אולם ההזדמנויות להגירה הלכו ופחתו; "ההכשרות המיוחדות" לא התקדמו, במיוחד בארצות סקנדינביה ועל כן לא התפנו שם מקומות לאחרים. בשעת הדחק לא היה מנוס מלחפש דרכים חדשות למעברו גבול בלתי-לינאליים, בעיקר לחברים בעלי אזרחות פולנית שגורשו מגרמניה. גם היתרי הכניסה לאנגליה לא הספיקו כדי לשכך את המצוקה.

הפרוייקט המשותף עם חברת הספנות הגרמנית "האפאג" הפך למשימתם הראשית של השליחים, ומאמצייהם היו מכוונים, קודם כל, להבטחת המימון למימוש.⁽¹⁰⁴⁾

מתוך דיווחים של ה"התאחדות" עולה, כי פעילותן בשטח הסבת המקצוע - בתמיכתם של "המוסדות המפקחים העליונים" - מילאה תפקיד חשוב.

מתוך עבודת המחקר של וולף גרונר, חוקר גרמני שחקר את עבודת הכפייה של יהודי גרמניה, מסתבר כי היסוד ל"מילוי חובת העבודה" של היהודים בגרמניה הונח עוד לפני המלחמה. כבר בשנים 1937/38 - בשיתוף עם מחלקות הסעד של הקהילות היהודיות הגדולות - סודרו יהודים מובטלים לעבודות-דחק בקבוצות נפרדות, מן הלא-יהודים, אך במקביל להן. אך אז סידור זה עוד לא נכפה עליהם כחובה, כי קבוצות אלה הורכבו בידי הקהילות ואלה קבעו את תנאי חייהם. היוזמה לצורה זו של עבודה יצאה מן הלשכה-לתעסוקה של הקהילות, ומשתתפיה חשו רק מידה זעומה של "כוח עליון" שתמך בה.

ו. גרונר רואה בהקמת ההכשרה בפאדרבורן, ביוני 1939, אות וסימן לאותה חובת-עבודה שהוטלה (גם) על היהודים. בהסכם בין ה"התאחדות" לבין עיריית פאדרבורן התחייבו יושבי מחנה ההכשרה לעבוד "בשירות העיר".⁽⁷⁵⁾

בהתאם למגמה הזאת נהנו משרדי העבודה הרשמיים מן העובדה, שה"התאחדות" דרשה וטיפחה הכנה והסבה מקצועית, וכך באו שני הצדדים על סיפוקם: ה"התאחדות" ניצלה את האינטרס המשותף להרחבת ההכשרות ולהקמת חדשות היא ראתה בכך דרך לתת ליהודים תשובה חיובית על הבטלה-מאונס ותמיכה אישית וחברתית. בסוף 1939 פעלו 28 מחנות הסבה לחקלאות, יערנות, גננות ועבודת אדמה, ובהם 1,800 משתתפים יהודיים.⁽⁷⁶⁾

וכך יכלו אנשי "החלוצ", שזכה להכרה רשמית, להמשיך בפעולתם כ"פקידי ה"התאחדות" גם אחרי שפוזר המשרד הא"י. החוות אמנם עמדו באורח פורמלי תחת פיקוח הגסטאפו, אך פיקוח זה התנהל באמצעות ה"התאחדות". זו היתה אחראית על קיום סדרי החיים במחנה, ואותה תבעו פקידי הגסטאפו לדין בכל מקרה של אי-קיום התוכניות. ההוראות נמסרו ל"התאחדות" לרוב בעל-פה, אך נרשמו שם בתיקים. הפיקוח הבלתי-ישיר הזה איפשר ליושבי ההכשרה לשגות באשליה, שלמעשה לא השתנה דבר בשיגרת פעילותם. הם יכלו להוסיף ולקיים את חייהם הפנימיים ללא הפרעה, והאמינו שכך זה יימשך עד סוף המלחמה.

בעיות שכר וקיום לא הציקו להם, מאחר שהוצאותיהם כוסו על ידי ההקצבות של ה"התאחדות" ושל הקהילות. בבטאון הרשמי של ה"התאחדות",

ה-Nachrichtenblatt מה-6 במאי 1940, אנו מוצאים חיבור בשם "הכשרה
והסבה מקצועית":⁽⁷⁷⁾

"...להסבה מקצועית מתאימים עקרונית כל האנשים בעלי
בריאות גופנית תקינה עד גיל 45... וכאלה יש עוד אלפים...
מועמדים אלה רצוי להביא להסבת מקצוע בעיקר בתחום
החקלאות והיערנות... ללימוד חקלאות וגנות משמשים
כ-20 מקומות הכשרה, עם 1500 עד 1600 מקומות. הכשרה
זו קשורה בחובת עבודה פרודוקטיבית".

פקיד הגסטאפו יאגוש קבע באחת השיחות, שהכוח שהופנה אל עבודת הייעור
אינו מספיק ויש להגדילו. ה"התאחדות" מצידה היתה מעוניינת בהרחבת חוות
העבודה הקיימות והציעה להקים גם חדשות כדי לספק את הלחץ ללימודי
מקצוע. הם ביקשו לשמור על האופי של חוות ההכשרה, כדי להבטיח את
המשך קיומן, כיוון שפיתוח היערנות אינה יכולה להיחשב כהכנה לעלייה ארצה.
לאחר שנקבעו ופורסמו "חוקי הגזע של נירנברג", הוחלו במשך הזמן סמכויות
ה"התאחדות" על כל היהודים. בברלין פעל כומר בשם גריבר, אשר טיפל ביהודים
מומרים. יאגוש דרש במאי 1940, שגם פעילותה של לשכת הכומר תיכלל
בטיפול ה"התאחדות". עוד תביעה: לקבל בהכשרות גם יהודים בעלי נתינות
רוסית. יאגוש דרש מהם להרחיב את נקודות ההכשרה להגביר את הצטרפות
היהודים לכוח-עבודת החובה, ובכך להגדיל את מיכסת המועמדים להגירה.
הוא קבע את גיל המתאימים לעבודה גופנית לגברים מ-17 עד 50 ולנשים
מ-17 עד 40.

בשנת 1940 חיו בגרמניה גופא 40,000 יהודים כשירים לעבודה, אלא שהיה
צורך למצוא עבודה גם למי שאינם מתאימים למאמץ גופני.
בחוות נויאנדורף הוקמו צריפים נוספים כדי שאפשר יהיה להגדיל את מספר
יושבי המחנה.⁽⁷⁸⁾

בשנת 1940 נוספו עוד כמה מחנות עבודה, והם עמדו תחת פיקוחו של מרטין
גרזון מטעם ה"התאחדות": ב-4.4.1940 הוכן מעון לעובדים קשישים יותר
בדינקנדורף (Radinkendorf) על יד ביסקו (Beeskow), לאחר שחוזה ההשכרה
נחתם עם ה"התאחדות" ועם ברית דיאקומי (Diakomie). ב-22 באותו חודש
חתם מרטין גרזון על חוזה חכירה חדש עם משרד הייעור בהפלברג (Havelberg)
- עבור 12 מתלמידים. שכר שעת עבודה נקבע ל-0.25 מארק.

415 איש לקטיף פרי ביסן מיהלה (Jessen Mühle) בקירבת זומרפלד (Sommerfeld). כן נחתם הסכם חדש בין בעל המקום ארנסט ליכט וה"התאחדות", להכירת החווה כולה, בית המגורים, האורות, המרתף והפארק, בתשלום שנתי של 2160 מארק. המטרה: מקומות הכשרה לנוער יהודי. בריסן (Rissen) חודש ההסכם, ב-22 בספטמבר 1939, בין מאייר וה"התאחדות" עבור 35 בני נוער לשם הכשרה חקלאית, תמורת 2100 מארק. בשניביכן (Schniebinchen) הוארך, מצד "העזרה לנוער", חוזה החכירה למשך שנה נוספת, תמורת 180 מארק תשלום חודשי. המטרה: קיום מחנות הכנה של 4-6 שבועות לבני 15-16 העומדים לעלות לא"י.

בשטקלסדורף (Steckelsdorf) על יד רטנאו (Rathenow) נחתם הסכם, בין ד"ר הנס מאייר (כבא כוחה של הגב' יוהנה קמפלר) לבין ה"התאחדות" עד סוף ספטמבר 1940, תמורת תשלום שנתי של 4600 מארק.

באהרנסדורף (Ahrensdorf) הוארך בעוד שנה - עד סוף יולי 1940 - ההסכם בין יורשי ואלטר מלצש לבין ה"התאחדות", תמורת 4000 מארק שנתיים. המקום הקיף שטח של 110 מורגן (כ-270 דונם) וכלל בית מגורים, אורות, מטעים, גנים וחממות. המטרה: הגירה. המנהל-המפקח היה מר זנדר.⁽⁷⁹⁾

בשנת 1940, היה עדיין לשלטונות עניין רב בהקמת הכשרות, לשם ניצול כוחות העבודה היהודיים.

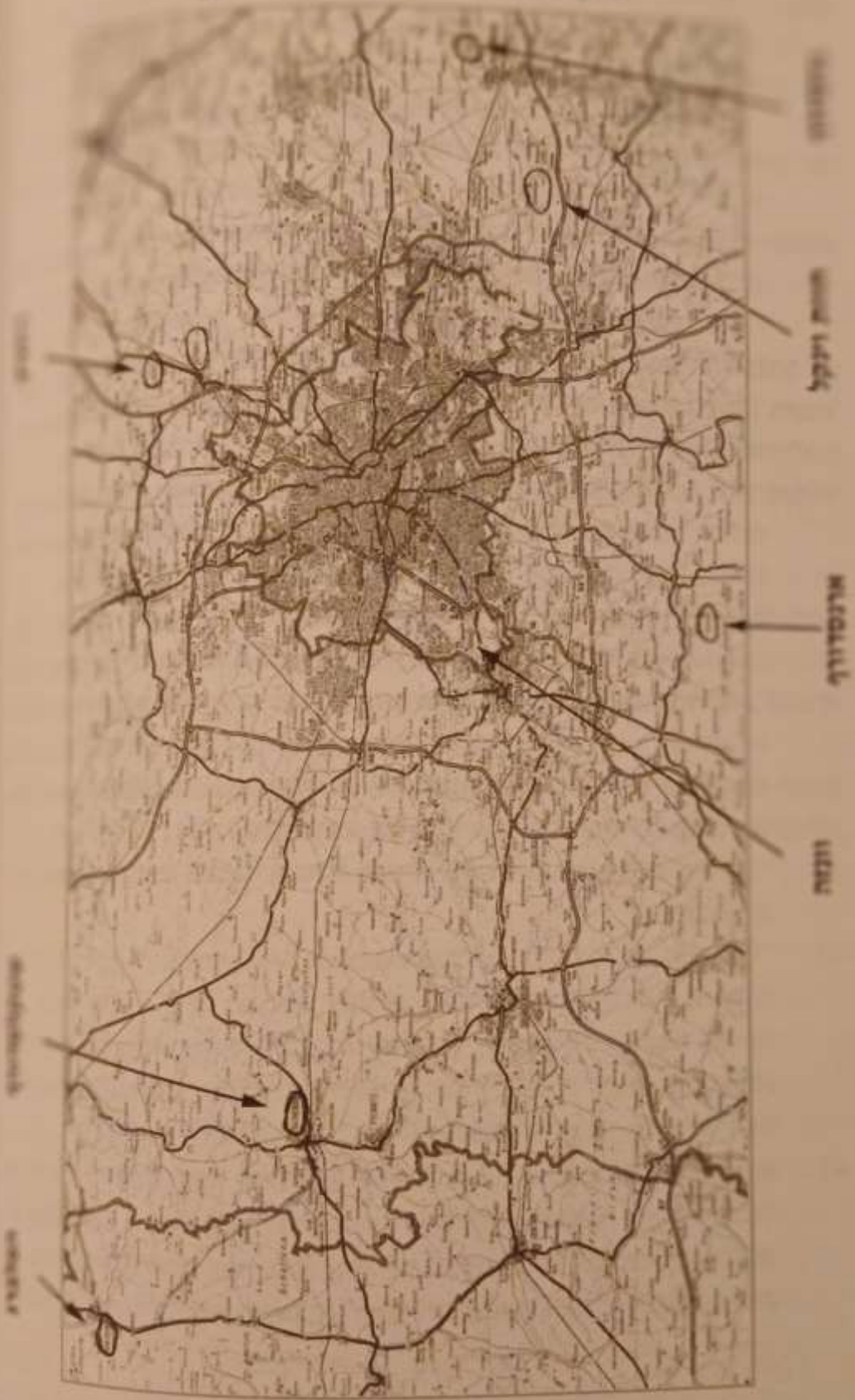
גם ההכשרה למקצועות המלאכה בבתי הספר של "אורט" זכתה עדיין להרחבה בשנת 1940.⁽⁸⁰⁾

הפיכת המרכזים להכשרה מקצועית למחנות עבודת-חובה

מטרתה של "הרשות העליונה" היתה לגייס לשירות משק המלחמה את כל היהודים הכשירים לעבודה. העובדים הלא-יהודיים שירתו ברובם בצבא, ונעשה מאמץ לנצל את כל הכוחות האפשריים כדי למלא את החסר. במרוצת הזמן השתמשו השלטונות לתכלית זאת גם בפועלים פולניים שיושבו-מחדש בגרמניה וכעבור זמן-מה גם בשבויי מלחמה.

עד 1941 התערבו הרשויות אך מעט במהלך הנורמלי של מקומות ההכשרה החקלאיים של ה"התאחדות", אף כי חלק מאנשי החוות כבר גוייסו לעבודות-חובה, כגון ייעור וסלילת כבישים. אולם הקבוצות יכלו להוסיף ולקיים את

REPUBLIC OF THE COTE D'IVOIRE

2. נויאנדורף בחולות (Neuendorf im Sande)

הכפר נויאנדורף שוכן ליד הכביש לשטינהופל, במרחק של 5 ק"מ צפונית-מזרחית לפירסטנוולדה ע/נ שפריי - (Fuerstenwalde a/d Spree) חוות ההכשרה מצויה בקצה הצפוני של הכפר, בתוך חורשה קטנה. גודל השטח המנוצל לחקלאות הוא 245 הקטאר (2450 דונם), בנוסף היו שם כ-35 הקטאר של יער וכן פארק על כ-3 הקטאר. משנת 1938 נוסף לחווה שטח של שדה תעופה צבאי, שגודלו 145 הקטאר. הבניין הגדול, המרכזי בחווה, נשרף בסוף 1943, ושוקם מחדש בצורתו המקורית. כן יש בחווה אורות, מיבני משק ובית ההנהלה.⁽²³⁾

מ-1968 בימי ה-DDR, נוהלה החווה במשותף עם חוות וינקל ליד שפרינגהן (Spreenhagen), בידי מר וויילבאך (Weilbach). בנויאנדורף עיקר הגידול היה חזירים ואילו בווינקל פעל משק חלב נרחב.

מר וויילבאך (Weilbach) למד מן המפות הישנות, שהחווה שימשה כמרכז לימוד מאז 1826, כלומר שהיא פועלת כבר 171 שנה. לפני זמן-מה נודע לו, מעדות ישירה, כי סבתא פיודונה מאוטרשטד - (Otterstaedt), היא בתו של בעל החווה הראשון מר גולדשמיט, משמע שהיה זה רכוש יהודי במשך כ-150 שנה. בעל החווה נפטר ב-1915 והיא נרכשה בידי מר הרמן מילר.⁽²⁴⁾ אחרי מותו, בשנת 1927, ירשו את החווה שני בניו, מורטן ונורמן. אחרי הגירתם, הועברה החווה לידי מנהל יהודי - עד שנת 1943: קודם לידי מר מוך ולאחר מכן לידי מרטין גרזון, עד לגירושו לטרזינשטט.

גם בימי שלטון הנאצים אי-אפשר היה להפקיע את החווה, כי בעליה-יורשיה היו בינתיים לאזרחי ארצות הברית, ועל כן היה זה, רשמית, רכוש אמריקני. זו גם הסיבה שנכשל נסיון השלטונות, בשנת 1934, לקבל לידם את החווה. באותה שנה קיבלה על עצמה "הנציגות הארצית של יהודי גרמניה" את ניהול החווה. כאן קיבלו צעירים יהודים, במשך שנתיים, הכשרה בכל ענפי החקלאות. כהכנה להגירתם לחו"ל. בתחילה ההכנות היו מכוונות לכל ארצות היעד האפשריות, על כן הם גם למדו שפות שונות. רק אחרי ליל הפרעות בנובמבר 1938, הצטרפה לחווה קבוצה של חברי "החלוץ" וכן קבוצה של צעירי "אגודת ישראל", אשר שתיהן התכוונו לעלייה לארץ ישראל.

ברבות הימים גדלה קבוצת "החלוץ" והיוותה את הגרעין המרכזי לחיי החברה בנויאנדורף. עם פיזור מקומות ההכשרה האחרים, בשנת 1941, רוכזו כל בוגרי "החלוץ" הנותרים בחוות נויאנדורף, ולכאן עבר גם מנחם גרזון עם משפחתו.

כך גדלה הקבוצה מ-150 עד כה ל-250-300 איש. עם התקבל התקנה החדשה, ב-1941, שכל הכשרה חייבת לשאת את עצמה, יצאו אחדים מן החברים גם לעבודות חוץ וכך תרמו לפרנסת המקום. מרישום מדוייק מן ה-27 ביוני 1941 אנו למדים על חלוקת העבודה בין תושבי החווה, שכבר היתה ל"מחנה עבודת כפייה"⁽²⁵⁾.

20	מועסקים במקום ונשותיהם
39	עובדים בחווה עצמה: בחקלאות
25	בגננות
31	בתעשייה ברכבת (Fürstenwalde)
8	בחברת תובלה של ראו ובמנסרה של רוף
33	גננות אצל הנהלת העיר
35	גננות בסביבה (Trebs, Fürstenwalde, Ketschendorf)
9	בחקלאות ב-(Ladurna, Fürstenwalde, Margaretenhof)
25	אחזקה ושאר עבודות הבית
10	בעלי מלאכה
5	חולים

ס"ה 240

באותה עת ארך יום העבודה שלהם 10 שעות, בתוספת צעידה אל מקום העבודה וחזרה של 5 עד 8 ק"מ. פירושו של דבר, שעובדי החוץ היו במשך כ-12 שעות מחוץ לבית.

בתקופת קיומה האחרונה, לאחר פירוק ההכשרות האחרות ביולי 1941, הייתה הכשרת נויאנדורף מחנה קליטה לכל שרידי ההכשרות בגרמניה. ואכן, כאן התרכז גוף ניכר של חלוצים צעירים. אחרי גירושו מחוות וינקל הגיע לשם גם מרטין גרוון, יחד עם אשתו ושני ילדיו, והיה למנהל החווה הזו ולמנהלן של שאר ההכשרות, שעוד התקיימו פה ושם. את הפעילות החברתית ריכז הרבט גרוואלד (Herbert Growald).

"ההתאחדות הארצית של יהודי גרמניה" היתה עכשיו הגוף היהודי היחיד המוכר על ידי המדינה, וגם האחריות לחוות נויאנדורף עברה אליו, מה גם שבסוף 1941, זו נותרה אחרונה מכל מרכזי ההכשרה הקולקטיביים.

כבר היה כלל בעיקר עבודה קשה מחוץ לחווה, ורק אחרי יום עבודה ארוך
ונחתת ממורטת חיו עדיין ב-31.3.1943, בנייאנדורף, 96 בחורים ו-76
בנות¹⁰⁰ הם למדו עברית, תולדות עם ישראל והכרת ארץ ישראל.
בשבם היו שתי ארץ-ישראליות, שהגיעו אליהם מפולין, וחויבו לשהות במחנה
בחד "נתינות זרות". הן סייעו בפעילות החברתית וקימו שיעורי עברית.
ב-1943 הוחלפו שתיהן באזרחים גרמניים שחיו בארץ ישראל לאחר שהגיעו
אותן הן דיווחו על חיי החלוצים בגרמניה - זה היה הקשר החי, היחיד בין
הצעירים אלה, לבין ארץ ישראל.
אדה בורנסקי מספרת על המשך השפעתן של תנועות הנוער:

...כל אחד הגיע למקום ההכשרה עם דגל, ואת הדגל
העביר בין חברי תנועתו כדי להדגיש את השתייכותם...

בחנות בנייאנדורף נעשו הכנות לגירוש. יום אחד בתחילת אפריל 1943, הגיעו
מברלין רשימות המשולחים, אך החברים קיבלו אותן בשקט ובשלווה. צדה
מוך הולקה למיספר ימים, וכל אחד ארו בשקית את חפציו האישיים הכרחיים
ביותר. את חפציו הערך שנותרו מסרו לידי ראש החולבים, ארווין מרטין,
למטמורת "עד אחרי המלחמה".

הכל התייצבו, בחולצות לבנות, למיפקד בחדר האוכל. הם שרו את אחדוני
שייהם, בעוד השוטרים ואנשי הגסטאפו כבר חיכו להם בחדר.
סלם הוסעו למחנה האיסוף ב-Grosse Hamburger Strasse בברלין ומשם נרדשו
לבירקנאו. בתחנת הרכבת בברלין ליווה אותם מרטין נרזון עד לעלייתם לקרון
המשא - ונפרד מהם בהנפת יד קצרה.

ב-20 באפריל הגיעה כל הקבוצה, בסך הכל 161 איש ואישה, לבירקנאו, בגל
מיספר 52 של "המשלוח למזרח מס. 37". בסלקציה במקום הוכרו כ"כשויחים
לעבודה" וחולקו למחנות העבודה בסביבת¹⁰¹.

מרטין נרזון נשאר בנייאנדורף עוד חודשיים, עד חודש יוני, לפירוק והיסול
עסקי החווה. מלבדו נותרו שם רק חלוצים בודדים, בני נישואי תערובת, והם
נמדו לאחר מכן לעבודות ייעור, ובמקומם הגיעו פועלים אחרים: שבויי מלחמה
גרמניים ורוסיים.

אהרנסדורף היה לצעירים שלא היה להם סיכוי להגיע לארץ ישראל, מקום מעבר להגירה לארצות אחרות. בספטמבר 1938 יצאה קבוצה קטנה לשבדיה והמשיכה שם את הכשרתה.

חלק מאנשי אהרנסדורף (מה"ס "Sonderhachsharah") הגיעו ל"פלשתינה" עוד בשנת 1940, בעלייה בלתי-ליגאלית.

בשנות המלחמה 1940 / 1941 עוד התקיימו במקום פגישות של מדריכי הקבוצות בבליץ ונציגי מרכזי הכשרה אחרים. כאן נדונו בעיות חינוך וכן עתיד ההכשרות הלימודי המקצוע. אולם במאי 1941, הקיץ הקץ על הכשרת אהרנסדורף. במהלך הפיכת מקומות ההכשרה למחנות של עבודת כפייה, נשלחו יושבי אהרנסדורף האחרונים אל נויאנדורף ליד פירסטנוולדה ומשם "שולחו מזרחה" באפריל 1943. על הימים האחרונים באהרנסדורף, שבהם כבר לא יצאו לעבודה, מספרת אורה בורניסקי, בשנת 1945:

...היו אלה ימי קיץ נהדרים. מבוקר עד ערב שכבנו בשמש על "הר העגבניות", ניגנו בגרמופון, שרנו וסיפרנו סיפורים. וכינינו גם אלפרד זלביגר... כל יום, עם רדת החשיכה, ישב איתנו ושר שירים אהובים עליו, כמו "פיקולומיני". אך כשהחשיך לגמרי, נגמרו לנו השירים, הדלקנו נר, גלשנו מן הכסאות והתיישבנו על הרצפה מסביב לאח הבווערת. מאוחר יותר, כאשר הנערים הצעירים הלכו לישון, השתעשענו בתיכנון תוכניות לעתיד...⁽³⁴⁾

אחרי המלחמה נפגשו המעטים ששרדו ממחנות ההשמדה בהכשרה הדתית לשעבר גרינגסהוף (Gehringshof) ליד פולדה. שם התארגנו והקימו את קיבוץ העלייה בוכנוואלד. רבים מהם חיים עד היום הזה בקיבוץ נצר סירני.